

UDK 821.163.42.09 Marulić, M.

811.163.42'42

Rad primljen za tisak 02.10.2002.

Čakavska rič, Split, 2002, br. 1-2

Izvorni znanstveni članak

Original scientific paper

Recenzenti: Vojmir Vinja, Ljerka Šimunković

Žarko Muljačić
Zagreb

MISCELLAE MARULIANAE

Počašćen sam što mogu ovaj prilog posvetiti dragom Rađovanu, s kojim sam prijateljevao gotovo pedeset godina. U njemu kanim iznijeti neke svoje misli u vezi s tri *cruces etymologicae*, od kojih se prva i treća nalaze u *Juditi*, a druga u *Tužen'ju* (*plita, sandalj, quitto*). Sve su latinskog, odnosno ramanskog podrijetla, sve su na neki način predodređene svojim mjestom u lancu srokova (prva se veže na tri prethodne riječi,¹ druga se rimuje samo s jednom takvom riječi,² dok treća stoji na čelu četveročlana niza.³ Koliko je zasad poznato, sve su apsolutni hapaksi. Marulić je najvjerojatnije "stvorio" samo drugu.⁴ U zasebnim poglavljima citirat ću prijeko potrebne kontekste, najvažnije zaključke, odnosno nedoumice prethodnih glosatora i etimologa te, u prvom

¹ Nalaze se u sklopu srokovne strukture s prijenosnom rimom i glase: *beritom, Juditom, svitom*.

² Radi se o riječi *kralj*. Iako za čakavski ne raspolažemo tzv. obratnim rječnikom, kakav je 1965.-1967. objavio za suvremeni književni jezik J. Matešić, može se 'odoka' reći da je Marulićev izbor ovdje bio vrlo ograničen (pomišljam, iako ne znam jesu li oni tada postojali, samo na likove: *dalj, malj* i gen mn. *ralj*).

³ Tj.: *sardito, stanovito, uhilito*.

⁴ Mogli bismo takvu oskudicu nazvati francuski *détresse de rime*. U skladu s tadašnjom mistilingvističkom praksom, koja se nije ograničavala na komedije (usp. Folena, 1983.), Marulić se nije libio da u takvim slučajevima pribjegne trima postupcima: a) kraćenju ili morfološkom izobličenju postojećih hrvatskih riječi; b) *ad hoc* stvorenim neologizmima; c) preklapanju kodova (engl. *code switching*), npr.: *lassa dir chi vole* (*Suzanna*, 123); *per lu kulu* (*Stumačen'je Kata*, 414).

slučaju, analogna mjesta u dvama latinskim⁵ i u dvama hrvatskim prijevodima⁶ *Biblije*. Naravno, Marulić nije bio prevoditelj, nego stvaralac s pravom na svoje pjesničko viđenje, osobito kad je bila riječ o teološki irelevantnim pojedinostima.

1. *plita* s. f. (i njezine opreke s hrv. ekvivalentima za FLECTA i CONOPEUM)

Jedina se dosad poznata potvrda te riječi nalazi, u instrumentalu jednine, u 1743. stihu (odnosno u VI, 58) *Judite*, koji glasi: *Zadi parst za plitom, razmaknu zastore*. Subjekt je te rečenice Vagav ("Bagoa"), tj. Holofernov eunuh-vratar, koji će se nekoliko trenutaka nakon toga suočiti s nepopravljivom stvarnošću: ugledat će krvavo obezglavljeno truplo svoga gospodara, glavnog zapovjednika asirske carske vojske na kaznenoj ekspediciji po židovskom etničkom prostoru. Kako je poznato, nakon što je Vagav odstranio iz dijela šatora u kojem se nalazila 'spavaća soba' (*ložišće*), Holoferнове pijane kolege i 'zatvorio' njezin platneni 'ulaz' (usp. st. 1504, odnosno V, 168: *Vagav zatvaruč, zva inih da gredu van*) i sam se diskretno povukao na neprecizirano mjesto gdje je trebao spavati, u toj su sobi ostale samo tri *dramatis personae*, tj. potpuno pijani Holoferno, sasvim trijezna Judita i isto tako trijezna njena robinja Abra. Kad je Judita opazila da se Holoferno survao na postelju i vrlo brzo zaspao snom dubljim nego "morski medvid" (st. 1534, odnosno V, 198), naredila je Abri da pođe na vrata (riječ je, po mom mišljenju, o vanjskim 'vratima' 'predsoblja' *ložišća*, koja su, možda, bila od drveta ili nekog drugog tvrdog materijala) i nadzire situaciju u neposrednoj okolici kako bi se nesmetano mogla predati izvršenju svog nauma. Nakon toga su se Judita i Abra (koja je u svojoj torbi nosila uz Holofernovu glavu, po Bibliji, s baldahina strgnut komarnik, a po Maruliću glavu i neko krzno, *karzan*) nesmetano izvukle iz neprijateljskog vojnog logora i vratile u Betuliju (st. 1535-1608, odnosno V, 199-272). S obzirom na nepredviđeni napad židovske vojske koji je ujutro uslijedio, Vagav (koji nije

⁵ Zahvaljujem mr. B. Lučinu koji me upozorio na primjerak Biblije nekoć u Marulićevu vlasništvu (danas se čuva u knjižnici Franjevačkog samostana u Poljudu), i koji mi je poklonio preslike folija na kojima je *Liber Judith (Biblia cum postillis, 1489., foll. 58b-65b*. Marulić se, naravno, nije mogao služiti tzv. *Biblia Sixto-Clementina*, tj. dotjeranim tekstom Vulgate, čiji je prvotisak (1592.) bio objavljen po nalogu pape Klementa VIII. (kojim se služio Bartol Kašić u svom prijevodu, započetom 1625. i završenom - u rukopisu - 1636. god., usp. Kašić (1999.); v. Gryson (ed.) (1994., 4).

⁶ Usp. Kašić (1999.) u Rothe-Hannick (izd.) (1999.); Kaštelan-Duda (1968.).

imao pojma što se desilo) dobi zapovijed od nižih “vojvoda” da probudi Holoferna, što je on vrlo oprezno učinio (znao je iz iskustva da nije uputno prekidati gospodara u intimnim radnjama).

Dovršavajući stenogram svojega *ERHSJ* u nepoznato doba, malo prije svoje smrti, Petar je Skok (1881.-1956.) kao zadnjeg prethodnika imao V. Štefanića (1950.), koji u *Rječniku* (1950., 142) lapidarno bilježi: *plit* (ili *plita*), zavjesa (?). Slijedeći obrađivača *ARj. X*, 1928., str. 65 (T. Maretića), Skok se nije kolebao glede gramatičkog roda; usp. *ERHSJ II*, 1972., 685, s. v. *plita* f. Međutim, skoro sve ostalo što tu čitamo vodi u krivom smjeru. Treba znati da je pri kraju svojega života Skok bio otkrio u hrvatskim priobalnim govorima manji broj sigurnih furlanizama (neki od njih postoje i u slovenskim dijalektalnim likovima) koji su prepoznatljivi po sačuvanoj latinskoj suglasničkoj skupini PL (recimo usput da je ta skupina u talijanskome (nešto kasnije u mletačkome) prestala postojati i djelomično se palatalizirala: (PL > *pj*; u pismu *pi*; npr. PLUS > *più*). U svom razlaganju u tom članku (koji broji 14 redaka jednog stupca) Skok je potpuno zaboravio na dalmatskoromanske govore. On zaključuje: “Od furl. *plete* f. *rimbocatura del lenzuolo*; *ripiegata sopra le coperte del lenzuolo*, šlifer (hrvatski gradovi)” (taj atribut S. upotrebljava za bansku Hrvatsku, nikako za Dalmaciju, gdje malo tko zna što znači *šlifer*). Navodnici su njegovi (no, ne kaže izričito kojemu od, u *Lit.*, spomenutih triju slovenskih lingvista duguje tu pretpostavku). Članak završava zaletom u područje na kojem je samo on bio majstor: “Od mlet. *pieta* je deminutiv na *-ina pjètīna* (Korčula) ‘krklić’ (Dubrovnik). Od poimeničenog vulgarnolat. part. perf. u ž.r. * *plicta*, od *plicare*.”

Ovdje treba naglasiti da asterisk nije potreban jer je klas. lat. glagol PLICO 1 Ā posjedovao, uz normalni lik PPP, tj. PLICATUM (s naglaskom na drugom slogu od kraja) i rjeđi lik PLĪCĪTUM (s naglaskom na trećem slogu od kraja, tj. na kraju I, bez čega ne bi bio moguć spomenuti sinkopirani lik; dugi se naglašeni vokali, ovdje A, ne mogu sinkopirati). C. Marcato (1982., 118) nastoji etimološki objasniti mlet. imenicu ženskog roda *pièta* “piega” (hrv. “nabor”, “(pre)gib”) i pri tome prihvaća, kao i Skok, Meyer-Lübkeovo mišljenje (REW 6602) i izričito odbija starije mišljenje da je njezin etimon PLECTA “treccia” i PLECTARE “piegare”. Osobno sam čuo u Splitu naziv odjeće *suknja*, *kotula na pjète* (pri čemu su ti “pregibi” sukna nastali šivanjem, što se za industrijski proizvedene *plisirane suknje* (taj germanizam sadrži njemački refleks francuskog lika *plissé* + sufiks *-ieren* = *plissieren*; v. i *Plissee*, *Plisseerock*) ne može reći. Osnova franc. lika ovdje nas ne zanima. Značenje je drugačije (*HER*, 2002., 961, tumači imenicu m. roda *plisē* (*plisē*) “trajni nabori tkanine dobiveni termofiksacijom ili kemijskom i termičkom

obradom pomoću posebnih kalupa i strojeva”. Vara se tko misli da u knjiž. talijanskom postoji **pietta*, tj. refleks od PLECTA koji nije pretrpio (nakon asimilacije CT>TT) degeminaciju (normalnu u mletačkome i u drugim sjevernotalijanskim dijalektima).

Tu postoji *pieghetta*. Ovdje treba naglasiti da je neprecizno Skokovo baratanje značenjem “šlifer” zavelo mnoge koji su *plita* shvatili kao “zastor”, a plural *zastore* kao “pokrivače”, u uvjerenju da se ti predmeti od tekstila nalaze u *sancta sanctorum ložišća*, tj. na Holofernovoj monumentalnoj postelji sa stupovima, zaboravljajući pritom da, po Maruliću, Vagav nije našao leš umotan u pokrivače (dakle sakriven), nego namjerno bačen u smjeru poda (str. 1744-1745). Prema tome, nemaju pravo M. Moguš (2001., strana 187, s. v. *plita*, i str. 340, s. v. *zastor*) ni N. Kolumbić (2001., str. 71, VI, stih 58).

Po mom se mišljenju *plita* ima shvatiti kao “pregib” na posuvraćenom dijelu svojevrsnog “šlifera”, dakle platnene ‘vreće’ čija su puceta imala svrhu spriječiti ispadanje iz nje relativno teškog pokrivača (ili čak ćilima) koji je tvorio glavni sastavni dio platnenih ‘vrata’ na isto takvom ‘zidu’ između ‘pedsoblja’ i *ložišća* koja su se otvarala podizanjem uvis, što se sasvim jasno može zaključiti po tekstu koji je bio Marulićevo vlasništvo (Lyra, de, 1489, fol 64 b), u biti identičnim s odgovarajućim mjestima u BIBLIA (1994., 708) i u Kašićevu prijevodu (1999., 267), ali ne u Kaštelan-Duda (1968., 413), gdje je (pogl. 14, verset 15), vjerojatno zahvaljujući pjesniku-uredniku, pobijedila marulićevska reminiscencija: “Ali kako se nitko ne odazva, (N. B. Bago) razmaknu zastore, uđe u ložnicu i nađe truplo bačeno na prag: glave nigdje, bijaše odnesena.” Shvatili su da zastori nisu bili na postelji. Nisu shvatili da je *zastor* koji je trebalo ‘otvoriti’ bio samo jedan (i to *sui generis*). Termin *cortina* u značenju koji nas zanima ne postoji kod Bionea (1942., str. 145), ali postoji kod Menge-Pertscha (1963., str. 139), gdje je karakteriziran kao kasnolatinski, odnosno srednjovjekovno latinski sa značenjima: 1. “Vorhang” (“zastor”, “zavjesa”); 2. “Wandteppich” (“zidni ćilim”). Možda je čitava unutarnja strana “zida” *ložišća* bila sastavljena od takvih ‘dijelova’ i tako omogućavala njegovim stalnim i privremenim ‘stanovnicima’ da uživaju gledajući na njihove ornamente, iz čega se daje zaključiti da je unutarnja strana šlifera bila svedena na nužno potreban minimum platnenih ‘traverzi’. Važnija mi se čini fizička funkcija tih ‘elemenata’: osiguravanje stalne temperature u ‘spavaćoj sobi’ i prigušivanje zvukova u oba smjera (dakle, i. o., da nitko izvana ne čuje zvukove iz spavaonice, što je za inteligentnu Juditu bilo važno, jer se nije trebala bojati da će netko čuti možebitne Holoferнове jauke).

Ovdje je potrebno napraviti jednu digresiju kako bismo bili sigurni da riječ *plita* i riječ *flekta*, tj. dubrovačkohrvatski raguzeizam koji prema Gabrić-Bagarić (2000., str. 228) znači “vrsta postelje sa zastorom protiv komaraca”; prema lat. *conopeum*, koja nije hapaks, a prvi put se nalazi u Kašićevu prijevodu *Biblije* (1999., str. 266, *Jdt.* 13, 19), nemaju možda jednak etimon, tj. srednjelat. postverbal od glagola *flectere* (za što se, uz mali ‘kompromis’, zalaže P. Skok (*ERHSJ*, I, 1971., str. 522) koji ne pozna njenu pojavnicu kod Kašića, nego jednu mnogo mlađu, iz 18., st. koja mu znači “coperta da letto con lenzuolo”, dakle nespretno formulirano, ne kaže od koga, ‘šlifer’ s njegovim ‘sadržajem’?).

U hrvatskom nije zabilježen nikakav refleks koji se *in ultima linea* dade povezati s lat. *conopeum* niti s njegovim grčkim etimonom, dok u talijanskome postoji imenica *conopeo*, s dva značenja, od kojih nas ovdje zanima samo drugo, tj. “komarnik”, “mreža protiv komaraca” (u Dubrovniku sam čuo i imenicu ž. roda *komarica*), usp. *DISC*, 1997., str. 563: “2. ant. Zanzariera; dal lat. *conopēum* “zanzariera”, gr. *kōnōpēion*, deriv. di *kōnops* (gen. *kōnopus*) “zanzara”, secolo XVIII”. Treba pokazati da Marulićev hapaks *plita* nema isti etimon kao Kašićev *flekta* (N.B. dubrovački su Hrvati imali dovoljno vremena da u svom fonološkom sustavu dobiju fonem /f/, koji su svi Slaveni dobili vrlo kasno, pa ga u toponimima koji su posuđeni prije simbioze praktički nema, usp. dubr. hrv. *Posat od FOSSATUM*). Treba detaljno proučiti jedino što može, tj. što je Marulić znao o lat. *conopeum* na osnovi komentara i “etimologiziranja” izdavača njegova primjerka

⁷ Taj je primjer, dakle, dosta mlađi od Kašićeva. Na pitanje kako se moglo dogoditi da je u međuvremenu ista riječ znatno promijenila značenje od “zastor protiv komaraca” (koje je, zahvaljujući sinegdohi, Gabrić-Bagarić proširila na citirani način, što je u konkretnom slučaju nemoguće, jer Abra nije mogla u svojoj torbi prenijeti postelju) do “krevetni pokrivač s plahtom” (dakle, nešto što bi se, opet sinegdohički, moglo u Zagrebu zvati “šlifer”), moglo bi se dati sljedeće objašnjenje: kako me uvjeravaju razni stariji Dalmatinci, nekoć su “šliferi” mogli imati na gornjoj strani “otvore” u obliku srca, kruga, romba, romboida i sl., čija je funkcija bila dvojaka: estetska (njihov je rub bio izvezen, (*rikaman*), i zahvaljujući njima, lijepa šarena, zlatna itd. boja običnog pokrivača, ili tzv. *imboti(de)*, mogla je doći do izražaja) i praktična (ti su otvori mogli biti veličine šake pa je korisnik mogao rukom izravhati pokrivač kad bi se on neravnomjerno privremeno zgužvao). Ne smije se odbaciti pretpostavka, za koju nemam dokaza, da su u davnini osobito lijepi pokrivači bili uvučeni u mrežastu tkaninu, sličnu *flekti* u prvotnom značenju (tj. “komarniku”), pa se tako značenje riječi *flekta* moglo proširiti i na ono što je njome na neki način zaštićeno.

Biblije, kako je reagirao na četiri pojavnice tog leksema u biblijskom lat. tekstu o Juditi i, eventualno, kako se ponio Kašić u analognim slučajevima (od kojih smo treći dosad samo površno dotakli). Ovdje se još jednom vidi da je Marulićevo poznavanje grčkoga bilo skromno (a ni ono N. de Lyre nije sigurno bilo bolje). Da je znao bolje grčki, vjerojatno bi stvorio neki hrvatski kalk (neku prevedenicu) za barem jednu pojavnicu koju ima lat. tekst. Mislim da ga u tome nisu spriječili srokovni problemi, nego "heroizacija" biblijske građe: "junak" (pa i negativac) djeluje manje dostojanstveno ako mu komarci smetaju; stoga je Marulić sebi dopustio jednu značajnu 'topoglednu' slobodu: u dva slučaja 'zaboravio' je na konopej i zamijenio ga krznom plemenite životinje (možda lava ili tigra, koga je, kako su mnogi čitatelji nesvjesno shvatili, hrabri Holoferno najvjerojatnije osobno ubio u junačkom okršaju). Idimo redom.

Prva okurencija riječi *conopeum* nalazi se na kraju biblijskog § 10 gdje se prikazuje prvi osobni susret Judite s Holofernom (*Biblia*, 1489., fol. 63a; verset se ne citira jer se tu oni nisu bilježili). Tom odlomku odgovara gotovo potpuno identičan tekst u versetu 19. siksto-klementinske Biblije (1994., str. 703). Za hrv. prijevod v. Kašić (1999., 264, verset 19) i Kaštelan-Duda (1968., 410, verset 21).

Za nas je bitan samo tekst iz 1489., gdje čitamo: "*videns itaque iudith holofernem sedentem in conopeo quod erat ex purpura et auro et smaragdo et lapidibus preciosis intextum*". Nešto niže, desno u margini čitamo, pod eksponentom "v", što za de Lyru znači ta neobična riječ i što misli (sve netočno) o njezinoj etimologiji. "*Videns itaque etc.: in cathedra supra quam appensus erat conopeum ad magnificentiam sedis et decorem. Est autem conopeum cortina inferius rotunda et tendens superius in acutum. ...Dicitur conopeum a cono in quo superius terminatur. Secundum alios vero dicitur a conopo egypti oppido in quo primo fuit inuentum*". Kao što se vidi, konopej ima oblik stošca, načinjen je od jednog komada koji, sudeći po opisu, visi na okruglom špicastom baldahinu i vjerojatno se otvara prema naprijed kako bi neki velikodostojnik mogao, od glave naniže, biti viđen od onih koji su mu došli u audijenciju. Tu nema govora o postelji. Marulić pomišlja na *pristoj* ("prijestolje", st. 1227, odnosno IV, 220) dok je komentator njegove Biblije pomišljao na (mnogo skromniju) stolicu od skupocjena drveta s visokim naslonom (možda na vrhu nekoliko stepenica), zasigurno pod baldahinom (lat. *cathedra*).

Kašić (1999., 264) se neprecizno izrazio ("pod šatorom"), *Biblia* (1968., 410) je pretvorila Holoferna u subjekt rečenice (verset 21: *H. je počivao na ležaljki...*). Naglasak je svuda ležao na dragocjenostima, s time da je značenje ključne riječi

conopeum, osim kod Kašića, shvaćeno sindegdohički, tj. kao “stolica ispod bogato urešena zastora”, a ne kao taj zastor sam. Kašić, naime, piše: “*Pogledavši dakle Judita Holoferna posađena pod šatorom, koji bieše od skerleta i od zlata i od smeraljda i od pridragoga kamen’ja spleten...*”

Marulić se (st. 1226-1231, odnosno IV, 219-225) usredotočio na *pristoj* istaknuvši ukus i raskošnost asirske supersile i u proizvodnji pokućstva.

Drugi se put srećemo u biblijskim tekstovima s *conopeum* kratko nakon likvidacije Holoferna. *Biblia* (1489., fol. 64a) na početku 13. poglavlja lapidarno kaže: “*et abscondit caput eius et abstulit conopeum eius a columnis*”; u *Biblia* (1994., str. 706) identičan se tekst nalazi u sredini verseta 10. Kašić (1999., 266) ima u v. 10: “... *i odsieče glavu njegovu; i dignu zastor njegov iza stupâ*”. *Biblia* (1968., 412) poremetila je malo red događanja. Tu čitamo (v. 8): “... *i odrubi mu glavu;* (v. 9): “*Njegov trup potom otkotrlja s ležaja i strže zastor sa stupova...*” (v. 10).

Marulić (st. 1582, odnosno V, 246) voli drugačiji raspored: Tek nakon što je Judita dala glavu Abri da je zatvori u *dvanjke* (lijepa prevedenica od predloška riječi *bisage*), “*Sama se prope i sta, skide s odra nastor*”. Moguš (2001., 140) tumači tu očito Marulićevu tvorbu “zavjesa” (vjer. potječe od * *nadstor*, tj. nešto što je iz visine “nadstrijetu”. *ERHSJ*, III, 345-346, s. v. -*strijetu*, ne pozna Marulićev lik, nego postverbal *nastor* “mržnja”. Nepunih 40 stihova kasnije (st. 1621, odnosno V, 285) Marulić je izgubio iz vida da Judita nije ponijela nikakvo krzno (*karzan*, m. roda) na kome je pijani Holoferno izdahnuo: ona pokazuje skupa s njegovom glavom to krzno oduševljenim Betuljanima. Pritom se ne obazire na dvije sitnice, nespojive s logikom: a) u ovećoj se torbi može smjestiti oveća glava s oko 17 četvornih metara tankog platna (pretpostavljam da je bilo široko oko 3 m i da je trebalo obuhvatiti postelju dimenzija 200 x 150 cm), ali teško da bi tu stalo mnogo glomaznije krzno; b) platno sa svojstvima gaze može upiti veliku količinu još nezgrušane krvi, što krzno ne može, a prvo je za Juditu na bijegu pogodnije jer se sumnjiva krv tako ne može vidjeti bez pregleda. Naravno da Marulić u toj pojedinosti ‘demantira’ sve Biblije. Obje latinske se doslovno (doduše ne pravopisno) slažu: ona iz 1489. ima: “...*et ecce conopeum illius in quo recumbemat in ebrietate sua.*”; v. i *Biblia* (1994., 706, treći stavak verseta 19). S njima se slažu i dvije hrvatske: Kašić (1999., str. 266) piše (13, verset 19): “...*i evo flekta njegova u koj ležaše u opianstvu svomu...*” *Biblia* (1968., 412, verset 15) sadrži i. o.: “*i evo zastora pod kojim je ležao pijan...*”.

Konačno, u zadnjem (16.) poglavlju, čitamo što je Judita i.o. darovala hramu u Jeruzalemu: “*et conopeum quod ipsa sustulerat obtulit in anathema oblivionis*” (Biblia, 1489., fol. 65b). Biblia (1994., 710) ima identičan tekst. Kašić (1999., 268, verset 23) prevodi taj odlomak ovako: “*Jurve Judita... i zastor koji bieše bila ona odnesla iz ložišta njegova poklonie na proklestvo od zaboravljen'ja.*” Konačno Biblija (1968., 415) pokazuje visoku hebraističku spremu prevoditelja formulirajući 19. verset ovako (ovdje ne smijemo kratiti): “*Judita posveti kao 'herem' sve Holofernove predmete koje joj puk bijaše predao i svilene tkanine (sic) koje bijaše uzela s postelje njegove*”. Srećom DISC (1997., 118) donosi opsežan etimon za talijansku imenicu *anathema*: “dal lat. tardo eccl. *anàthema*, gr. *anàthema* ‘offerta votiva’ poi “maledizione”, calco dell’ebr. *hērem* “sacro a Dio per la rovina, oggetto di maledizione”; sec. XVII”.

Marulić je i tu nastavio ići putem zacrtanim u 5. pjevanju. Usp. st. 2038-2045, odnosno VI, 353-360. Središnji su stihovi 2042-2045:

“U tempal da dadu tuj. Reče “Čast bogu.”

I k tomu nadadu karzno na kom nogu

steriše. ki mnogu oholast odside

kad ona nebogu glavu mu odkide.”

Završno se može reći da su etimoni hrv. posuđenica iz splitskoromanskoga (*plita*) i dubrovačkoromanskoga (*flekta*) različiti, iako su im se značenja, mislim samo na dugovječniju *flektu*, *per synecdochem*, u toku vremena nešto približila, jer neke flekte (tj. samo one koje znače “šlifer”) imaju pregib čiji je izvorni naziv, kako se čini, s Marulićem izumro.

Splitskoromanski (tzv. spalatinski) posudio je, po mom mišljenju, refleks lat. lika PLECTA > * *pletta* u degeminiranoj formi (kao * *pleta*) relativno rano iz kolonijalnoga mletačkog jezika, dok je taj još čuvao inicijalnu suglasničku skupinu /pl/. Fonetski dugo naglašeno *e* zatvorilo se u njemu u *i*, kako svjedoči Marulićev lik. Da se radilo o autohtonom liku * *plicta*, taj bi bio morao u spalatinskome postati * *plakta* > * *plata* (na isti način kao predložak od osnove deverbalne imenice *datan'je* koja je u I. sv. SPH (1869.) bila “ispravljena” u *gatan'je*, pretiskivano u nekoliko izdanja *Judite* u 19. i 20. st. sve dok V. Putanec nije (1985.) ukazao na neodrživost tog “ispravka”, što mnogi nisu još primili na znanje). Riječ *plita* je, dakle, u hrvatskome spalatinizam, a u spalatinskome venecijanizam. Kasniji razvojni lik iste mletačke riječi, tj. *pieta* “nabor (na suknji)”, primili su Hrvati kao *pjeta* “idem” te je stoga on naš venecijanizam.

U jedinom primjeru kod Marulića *plita* znači “pregib” na “platnenoj navlaci za krevetni pokrivač (poplun ili deku)” (tako HER, 2002., 1283, opisno definira regionalizam *šlifer*) koji može sadržavati i ćilim. Po mom mišljenju takav se dvočlani “zastor” može shvatiti kao specifična *cortina*, tj. sastavnica unutaršatorskog tekstilnog ili kožnatog zida (u nedostatku pravih vrata) koja se otvara podizanjem uvis. On ne služi samo kao “otvor u zidu kroz koji se ulazi ili izlazi” nego kao toplotna i zvučna izolacija. Judita je zacijelo brzo shvatila da se iz takva *ložišća* ne će moći čuti možebitni jauci i zapomaganja. Na *pliti* se logički mora pretpostaviti fiksna točka, možda čvrsto obrubljeni maleni okrugli otvor koji služi da bi se posuvraćeni dio “šlifera” okvačio na neku vrstu kuke na “štropu” šatora pri “otvaranju” (podizanju), odnosno na analognu kuku na podu pri “zatvaranju” (spuštanju) takvih “vrata”. Vjerojatno je postojao još neki uređaj (lokot ili sl.), primjeren ondašnjem tehničkom razvoju, koji je sprječavao ulazak neovlaštenim osobama u *ložišće* ili izlazak bez dopuštenja “stanara” iz njega.

Flekta (čiji je etimon mnogo jasniji) znači isprva “mrežastu, fino ispletenu tkaninu (neku vrst gaze ili tila), s rupicama” kroz koje, ako je namijenjena zaštiti od komaraca i drugih letećih kukaca, takve životinje ne mogu proći. Ako služi za reprezentaciju, ona može biti ukrašena prikopčanim predmetima od plemenitih kovina i dragog kamenja. Ukrašavati tako flekte koje služe samo kao komarnici (osim možda na visokim dijelovima njihove “fasade”, dakle iznad “reza” kroz koji vlasnik postelje ide na počinak, i čija “krila” treba nakon toga kopčama ili vrpcama napraviti nepropusnima za kukce) jest kontraproduktivno. Puno je bolje ušiti u njen donji rub komade olova koji služe da je, ako je dovoljno duga, drže nategnutom do poda, jer inače spavači moraju leći na nju, kako bi bili sigurni da leteći kukci ne će prodrijeti odozdo.

Da je romanizam *flekta* barem u Dubrovniku vrlo star, dokazuje zapis u arhivskoj seriji *Praecepta Rectoris*, fol 71 (god. 1280.). U tom inventaru čitamo *de fica flicte X* “deset prozračnih tkanina” (nešto kao deblja gaza) “za sušenje smokava” ili (sinegdohom) “deset takvih tkanina uobičajene veličine skupa sa suhim smokvama u količini normalnoj za takve površine”. Usp. Bartoli (2000., 350). NB. izvorno (njemačko) izdanje te monografije izašlo je 1906., pa je čudno što je dotični lik promaknuo P. Skoku, pogotovo jer svjedoči o diftongaciji u zatvorenom slogu i o tipično dubrovačkoromanskom otporu teških suglasničkih skupina asimilaciji.

2. sandalj s.m.

U više puta tiskanome *Tužen'ju grada Hjerzolima*, tj. očajničkom “apelu” grada Jeruzalema, koji su Turci pod vodstvom Selima I.⁸ osvojili 1517. god., papi da organizira oslobodilački savez svih spomena vrijednih kršćanskih monarhija i republika, Jeruzalem je siguran da će u tom pothvatu sudjelovati i napuljski kralj koji će se odazvati papinu pozivu:

“Slišati će tebe napulitanski kralj

I pridati t' sebe i kraljevstva sandalj” (stihovi 63-64).

B. Lučin (2001., str. 181-186, koji je *Tužen'je* zadnji ponovno tiskao s opsežnim objašnjenjima ispod crte (str. 184), očito je prvi koji je razmišljao o etimonu te čudne Marulićeve riječi, jer se P. Skok (*ERHSJ, III, 1973., 200*) na nju nije osvrnuo (on pozna samo, iz Vuka, *sandalj(j)* u značenju “svileno platno”. Tu čitamo (str. 184): “64. *sandalj*- (riječ nejasna značenja; možda je u vezi sa ‘sandal’ (riječ perzijskog podrijetla) = ‘lađa, brod’, pa bi se čitav stih mogao shvatiti ovako: ‘i predat će ti sebe i brodovlje kraljevstva’; neki misle da treba čitati ‘Sandalj’ (dakle, shvatiti da se radi o osobnom vlastitom imenu, op. Ž. M.) i tumače to kao spomen nekog od potomaka Sandalja Hranića, ali to tumačenje nema smisla ni u povijesnom kontekstu ni u kontekstu pjesme).”⁹

Prije dalje diskusije dužan sam spomenuti da se o tom problemu čulo na *XI. Colloquia Maruliana* (Split, 2001.). Tu je, naime, akademik Luko Paljetak, govoreći o raznim antiturskim *Molitvama* u hrvatskoj, njemačkoj i slovenskoj književnosti, nabacio mogućnost da bi taj lik mogao stajati u vezi s krivo pročitanim imenom otoka Sardinije koji se do 1503. nalazio u sklopu Napuljskog Kraljevstva, a poslije španjolske okupacije pod upravom potkralja sa sjedištem u Napulju. Potpisani se tom prilikom *stante pede* tome usprotivio, s prijedlogom da bi trebalo ispitati stoji li ime rimske pokrajine SAMNIUM (tal. *Sannio*), tj. otprilike današnje regije Molise,

⁸ Nakon kratkog razdoblja pod križarskom vlašću (samostalno Jeruzalemsko Kraljevstvo, 1100.-1187.) grad su osvojile vojske muslimanskog Egipta. Njegovi vladari (iz tzv. mamelučkih skupina), vladali su njime od 1250. do 1517. godine, kad su ga zauzeli mnogo manje tolerantni Turci. Stoga se Marulić na njih obrušio.

⁹ S. Hranić (čije je puno ime Sandalj Hranić Kosača, o. 1370.-1435.) bio je jedan od najmoćnijih velikaša u Bosni nakon smrti kralja Tvrtka I., da bi, nakon smrti vojvode Hrvoja Vukčića Hrvatinića, 1416. postao najmoćniji bosanski feudalac. Godine 1419. prodao je Dubrovčanima svoju polovicu Konavala. A Marulić govori o događajima iz 1517., kad ni Bosna ni Hercegovina nisu više bile subjekti međunarodnog prava!

bliže Marulićevu liku, tim prije što je poznato da je u velikom dijelu Južne Italije intervokalni skup *-nm-* prešao u *-nd-*; usp. *colonna* > *colonda* “stup” (usp. Rohlfs, 1966., str. 335); v. i Marulić (1993., str. 240) *klonda* f. “stup”, “potpora”. U međuvremenu su se i Paljetak i potpisani predomislili: Paljetak (2002., 333-362) nije tiskao taj dio svog referata; iako sam tek naknadno saznao za Lučina (2001., 184), sjetio sam se jedne davno tiskane knjige M. Cortelazza (1970., 207) koji, s. v. *sandolo* s. m. “battello assai leggero usato dai cacciatori nelle valli dell’Estuario - Boerio 597” proučava etimon naziva male mletačke brodice grčkog podrijetla (*etymologia remota* tog termina nije važna). Razni rječnici poznaju taj i slične likove u talijanskom jeziku (gdje prevladava lik *sandolo* koji, sinkronično gledajući, treba razlikovati od jednako zvučećih *sandolo*¹ “ime dvaju stabala sa skupocjenim drvom podrijetlom iz Malezije, odnosno iz Indije”, i *sandolo*² “lagana ljetna obuća”). Usp. *DISC* (1997., 2330): *sandolo*³ (s naglaskom na prvom slogu) “mar. Barca da trasporto, con fondo piatto, tipica della laguna veneta. Etim. gr. biz. *sándalis*, deriv. di *sándalon* ‘sandolo’ con riferimento alla forma piatta”. I drugi rječnici lociraju taj naziv u lagunama sjeverne Italije, gotovo bez iznimke na teritoriju Mletačke Republike. Došao sam do zaključka da se radi o malenu brodu za prijenos tereta i malog broja putnika. Sve i da je Napuljsko Kraljevstvo u svojoj mornarici posjedovalo znatan broj takvih plovila, ona nisu mogla ozbiljno ugroziti tursku flotu jer su na uzburkanome moru bila od male koristi (kako nisu imali kobilice, vjetar ih je lako mogao prevrnuti). Doduše, treba naglasiti da su u nekim srednjovjekovnim dokumentima zabilježeni slučajevi da se slični latinski likovi odnose na mnogo veće morske brodove. Francuska romanistica Sylviane Lazard (1978., str. 48) citira, u tekstu *Gesta Tancredi* (u: E. Martene, ed., *Thesaurus nouus anecdotorum*, III, Paris, 1711., str. 107) jedan sicilijanski dokument iz početka 12. st. u kome imenica ženskog roda *sandalia* znači *dosta* velik brod. Tu citiramo i. o.: “Paratur ergo nauigium, habens remiges paratos denae biremes, quibus trinae simplicis remigii sociantur, quas uulgo *sandalias* uocant.” Manlio Cortelazzo (1970., 207) spominje dva dokumenta iz kojih je razvidno, da je jedan mletački *sandulus* 1232. polovio po čitavom Sredozemnom moru i da je drugi brod istog tipa god. 1241. krenuo s otoka Negroponte (Mlečani su tako zvali grčki otok Eubeju). Prvi se brod nalazio *in taxegio* što, prema istom autoru (1970., str. 244-245), može značiti “viaggio di mare”, ali i, doduše rjeđe, “spedizione militare”. Ova nas tri primjera upućuju da ne smijemo misliti da su značenja koja su nađena u talijanskom književnom jeziku (v. *DISC*) i u nekim govorima u kopnenom zaleđu Venecije jedina.

U daljnjoj potrazi za tom imenicom namjerio sam se (*GDLI, XXII*, 1994., 494) na podužu natuknicu *sàndalo* (*sàndolo*; ant. *sàndali*) s. m. “leggero battello a remi dal fondo piatto, con scarso pescaggio, agile e veloce (con particolare riferimento a quelli usati nella laguna veneta e nelle valli di pesca del delta del Po, spesso manovrati da poppa col palo”. Samo jedan od brojnih primjera, i to najstariji, iz djela jednog trecentista (Fazio degli Uberti) sigurno se tiče brodića na vojnom zadatku na moru (“In Africa ancora / entràr con navi, con galee e sandali”). Da se ne radi o veoma velikom plovilu pokazuje ne samo njegov položaj unutar gornje trijade nego i noviji frazem: *fare da cocca sandalo*. Prema *DISC*, 1997., 500, *cocca* je “nave usata nel Medioevo per il trasporto di merci e di persone, di notevoli dimensioni”. Frazem je semantički obratan od hrvatskog frazema “praviti od mušice slona”. Ni *GDLI* nema lik *sandaglio*, što je gotovo siguran dokaz da ga je Marulić ili skovao, služeći se sufiksom *-je* za zbirne imenice (Marulić, 1993., 245, ima *listje*; Moguš, 2001., 54, *drivje*; 93, *kamen'je*) zbirnu imenicu *sandalje* ili, što je vjerojatnije (jer nije mogao u čakavskome poznavati *brodov'je* zbog duge množine koja tu ne postoji), da je, prema tal. *naviglio* “brodovlje”, “flota”, konstruirao u ‘svom’ talijanskom *scandaglio* i zatim ga skratio za jedan glas, kako bi se mogao rimovati s *kralj*. Možda se u to doba fantaziralo o desantu u Turcima nesklonom anektiranom Egiptu pa bi ondje (delta Nila) brodice tipa *sandalo* bile dobrodošle za prijevoz vojnika i robe, naravno, nakon pobjede kršćanske flote sastavljene od mletačkih, španjolskih i drugih galija.

Ova je hipoteza svakako bolja od druge, mnogo kompliciranije. Tal. imenica ženskog roda, germanskog (langobardskog) podrijetla *zanna* “kljova, zub derač” (v. i množinski lik *zanne* “veliki istaknuti zubi”) vrlo je produktivna u talijanskome (usp. *GDLI, I*, 1961., 914). Od glagola *azzannare* (koji u sjevernim regiolektima glasi *assannare* tr. “afferrare, dilaniare con le zanne”. Per estensione a persone “afferrare con i denti, addentare, mordere con accanimento. Anche al figurato”) nastala je deverbarna imenica *azzannamento* (14. st.) “l’azzannare”, “il morso”. Postoji i: *azzannatura* s. f. raro “colpo di zanne”, part. *azzannato* “afferrato con le zanne”, “dilaniato” itd. Zadnji svezak *GDLI* (u kome će vjer. stajati lik glagola bez prefiksa, tj. *zannare*, potvrđen u *DISC* (1997., 2974), s još tri izvedenice od *zanna* (lett. *sanna*), ukazuje da je moguć i lik *sannare*), nije još izašao iz tiska. Čisto teoretski može se pretpostaviti da je Marulić čuo glagol s južnom promjenom sugl. skupa u *-nd-*, dakle * *zandare*, i da je od njega sufiksom *-aglio-* koji je, prema Rohlfs (1969., 386), sačuvao funkciju lat. *-ACULUM* (služio je za izvođenje sredstava od odgovarajućih glagola, usp., prema GUBERNARE, GUBERNACULUM “kormilo”), stvorio * *zandaglio* i od njega * *sandaglio*, predložak za hrvatski

lik *sandalj* koji bi otprilike značio “skup svih (kopnenih i morskih) ‘ugroza’ kojima nečije oružane snage mogu opasno ugroziti neprijatelja”. Prva mi se solucija ipak čini manje kompliciranom.

3. *quitto!* prilog

Ovaj je slučaj vrlo osebujan: radi se o riječi koja je ujedno i zapovjedna rečenica i o primjeru kod koga se pjesnik nije trebao obazirati na prethodno odabranu/e riječ/ i kako bi mu srok bio što savršeniji. Činjenica da je u zadnje vrijeme prevladalo mišljenje da nakon uskličnika ne stoji zarez i da 232. stih predstavlja zasebnu rečenicu (iz čega bi se, možda, smjelo zaključiti da se biča uhvatio Holoferno,¹⁰ a ne skromni *skulan*), nije važna za moje promišljanje koje ne smatram definitivnim, nego “tezama za diskusiju”. Reći ću odmah o čemu je riječ. Učitelji su tada govorili latinski (manje vjerojatno talijanski), možda s kojom natruhom splitskoromanske fonetike (vidljive u zatvaranju dugih naglašenih vokala *e*, *o* do stupnja *i*, *u*). Marulić se vjerojatno sjećao svojih učitelja koji su mogli raspolagati uobičajenim naredbama za uspostavljanje akustičkog i motoričkog mira, za prekidanje i požurivanje individualnih ili kolektivnih odgovora (potonji su mogli biti skupni ili po načelu: “Tko zna, neka digne ruku!”). Te nam naredbe nisu dokumentirane, ali ih se može s dosta vjerojatnosti pretpostaviti na sljedeći način:

a) *Silentium!* ili: *Tacete!* (odnosno *Silete!*) “Mir!” (u smislu “tišina”);

b) *Quiescite!* (u smislu: “Mir(no)! Ne mičite se!”);

c) *Iam satic est!* (hrv. “Dosta (je)”); tal. *Basta!*);

d) *Cito!*¹¹ (u smislu: “Odgovaraj/te brzo/brže!”), ali i “Odgovori/te (što čekaš/te?)”.

¹⁰ Ako je Marulić stvarno tako mislio, onda bi Holofernu više odgovarao bodež (*bičak* / *bičag*), statusni simbol kojim se kočoperio, u pomanjkanju revolvera, u 242. stihu, a kojim će ga ubiti Judita (v. 1566. stih).

¹¹ Taj je lik s kratkim *ř* već u klasičnom latinskome nastao leksikalizacijom oblika za drugo lice množine zapovjednog načina glagola CIO 4, CĪVI, CĪTUM, koji je, kao i njegov češki alotrop, CIĚO 2, CĪVI, CĪTUM, bio tranzitivan i značio “pokrenuti”, “pomaknuti” (od PPP nastao je leksikalizacijom pridjev CĪTUS 3). Dodajmo usput, da je netko, očito u želji da poveže novovjekovne olimpijade s onima iz antike, skovao geslo za laku i tešku atletiku: ALTIUS, CITIUS, FORTIUS (koje mnogi športaši pobožno ponavljaju, iako ne znaju latinski).

Meni se iz cjelokupnog miniteksta (st. 522-541), nakon čega slijedi odgovor jednog jedinog visokog časnika (Akiora) koji se usudio odgovoriti svom vrhovnom zapovjedniku (čija gestikulacija jasno otkriva njegov nasilnički karakter), i iz Marulićeve podrubne bilješke *Prilika*, čini da se Marulić htio narugati negativnoj skupini (iz koje je izuzeo u daljem tijeku samo Akiora) “okupatorskih vojvoda” da ni u čemu nisu “hrabriji” nego djeca (*ditca*) kojima je učitelj postavio pitanje tipa: “Tko zna..., neka se javi!” Ovdje bih primijetio da bi, etički gledajući, učitelj imao više razloga ljutiti se na svoje đake (jer ih je zasigurno upitao nešto što su mogli od njega ili iz knjiga naučiti), nego Holoferno (od koga se njegovi “ovisnici” nisu mogli naučiti ničemu nego jednomlju) i da bi zbog toga trebalo ostaviti *bić* u učiteljevim rukama (N. B. Iako je, da rima s *ditca* bude manje loša, Marulić upotrijebio umjesto akuzativa genitiv *bića*; nije smio upotrijebiti primjereniji lik, *šibu*, poznatu mu riječ, u opoziciji s *bić*, u 201. stihu, i samostalno u 1402. stihu, zbog rime).

Na ovakav me prijedlog potakla ne samo transfrastička i minitekstualna situacija nego i očita nemoć komentatora (koji u većini misle da je učitelj govorio talijanski) da leksičkim sredstvima tog jezika, vodeći računa o semantičkoj vrijednosti odabranog presumptivnog lika, objasne lik *quitto*. Treba odmah reći da je talijanski književni jezik u stvaranju s početka 16. st. raspolagao i učenom riječi (latinizmom) *cito*,¹² dokumentiranom u *Ritmo di Sant' Alessio*¹³ i kod Pietra Aretina (1492.-1556.) te istom stvorenim *zitto* (pridjev i prilog koji se najčešće tumači onomatopejski, prema *zz..tt* “pst!”). Ostaje mi da se osvrnem na samo dva etimološka očitovanja.

Kako je očito riječ o grafički totalno neprilagođenoj tuđici, V. Štefanić (1950., 10) se ne osvrće na nju u *Rječniku manje poznatih riječi* nego u *Tumaču*. Citiram njegovo objašnjenje: “učitelj kaže: tiho! (*quitto* je starotal. riječ, od glag. *quietare* = *quietare*).” Štefanić je “odoka” ukazao na taj glagol koji je stvarno postojao, ali u pravnom značenju “osloboditi nekoga od nekog duga, obveze ili sl. i izdati mu o

¹² Usp. *GDLI, III*, 1964., str. 199: “*cito* avv. Ant. presto. *Ritmo di S. Alessio* V-31-201. *Et citu ad mare set ne gio*; ...; Aretino II-91 *Ora io vado e torno cito cito*.”

¹³ Radi se o kratkom pjesmotvoru koji je nastao krajem 12. ili početkom 13. st. Njegov nepoznati autor vrlo vjerojatno potječe iz regije Marche, pa se, prema tome, ne radi o starotal. tekstu u suvremenom smislu riječi (danas se zna da je sredinom 13. st. u upotrebi bilo stotinjak tzv. *volgari d'Italia*, tj. jezika s rangom *middle languages*, između kojih se “najsretniji”, tj. starofirentinski, 250-300 god. kasnije nametnuo svojoj slabijoj “braći”); u Skokovo doba smatralo se da se starotalijanski govorio ako ne od 5., a ono od 10. st. u čitavoj Italiji (i da su drugi “srednji” i “niži” jezici bili već tada njegovi dijalekti).

tome priznanicu, tzv. *namiru*” (u suvr. talijanskome postoji denominalni neologizam *quietanzare*, stvoren od *quietanza* “namira”). O povijesti glagola *quit(t)are* koji je u talijanskome nastao iz franc. *quitter* (kome prethode srednjovjekovno lat. *quietare* i kasnolat. *quietare*, izveden od klas. lat. imenice QUIĒS, gen. QUIĒTIS koja je značila “mir, spokoj”, isto i tal. *quiete*) v. *DISC* (1997., 2111-2112). Hrv. posuđenica *kvit* (koja potječe od njemačkog samo predikativno upotrebljivog pridjeva *quitt*, a taj od starofranc. *quit(t)e*) znači (v. Anić-Goldstein, 1999., 758) “izjednačen...”; v. izričaj *sad smo kvit* “sad je sređeno, sad smo poravnali račune, nikom ništa”. Očito je da Marulić nije imao u vidu takvo što. Razmišljanje P. Skoka nije, što znam, nitko citirao, možda jer stoji pod natuknicom *kétiti, -im* (*ERHSJ, II, 76-77*). Na str. 77 čitamo: “Zacijelo je dalmato-romanski leksički ostatak (*e > i*) *kvito* “mir” u Marulićevu jeziku u rečenici: ... Ali može biti i latinizam. Upor. sttal. *quite* i u istro-rom. “*kvito*”. Skok nije uočio da u talijanskome postoji, uz pridjevni lik *quieto*, i pučki lik *cheto*. Usp. *DISC*, 1997., 455, no sa značenjem “tranquillo, silenzioso, che si muove poco” (fig. u izričaju: *l’acqua cheta rovina i ponti*). Prvotno znači “duševno ili motorički miran”. Isto je značenje prvotno i u glagolu *chetare*, *ib.* (v. i *quietare*, *DISC*, 1997., 2109, od *quiete* s definicijom “assenza di movimento, stato di riposo, immobilità, ... calma” (*ib.*). V. i *GDLI, III, 1964.*, s. v. *chetare* (ant. anche *chitare*) samo što taj lik znači prvenstveno “far tacere, render cheto”; per estensione “zittire, imporre il silenzio, fare in modo che uno non parli, non sveli nulla”; *chéto* (ant. e raro *chétto*) (*ib.*, 38) “silenzioso, che non fa rumore o non dice parola”. *Ib.* imamo i imperativ *Cheto!, Fermo e cheto!, Zitto e cheto!* “per imporre la calma o il silenzio”. Značenje tog lika kada daje pravo tradicionalnom tumačenju Marulićeva stiha. Međutim, *GDLI, XV, 1990.*, 160, *quit(t)o* pozna samo “libero da un debito, da un impegno, da un obbligo”, dok glagol *quietare* (ant. *quedare*, lett. *quietare*) znači, u osnovnoj definiciji, “ricondere a una condizione di calma, di tranquillità, di equilibrio mentale, di assenza di conflitto...”, a isto to ili slično, znači imenica *quiete* (str. 143) čija 14. semantička inačica ima, jedina, donekle veze s bukom (“tranquillità esterna non turbata da movimenti o rumori molesti”). *Summa summarum*: ostajem pri svojoj sugestiji da je Marulić mislio na *cito* “brzo”. Jedini mi se preostali problem čini: zbog čega tu stoji grafija *quitto*?

Možda je Marulić bio nešto čuo o pokušajima svog mlađeg suvremenika Erazma Roterdamskoga (1469.-1536.) (koji su javno obznanjeni tek 1528.)¹⁴ da bi barem

¹⁴ Za Erazmove pokušaje usp. Kramer-Kramer (1979., str. 26), koji briljantno rezimiraju značaj njegove rasprave *De recta Latini Graecique pronuntiatione*, 1528., koja je na Zapadu bolje prošla u učenju grčkoga, a tek se danas probija u učenju latinskoga. Pretpostavka o Maruliću je moja.

znanstvenici morali izgovarati latinski prema izgovoru iz njegove zlatne dobi, dakle CICERO, REGINA s guturalima (a ne s palatalnim afrikatama kao Talijani, dentalnim afrikatama kao Nijemci, i “mješovito”, kao Francuzi (koji još k tome naglašuju zadnji slog: [sise’ro], [reži’na]. Kako fonetička transkripcija u to doba nije postojala, on je za glas [k] uzeo znak *q*, geminirani *tt* mu upućuje na kratkoću prethodnog *i* (koje je takvo bilo u klas. latinitetu) što se savršeno slaže s istim glasom u trima hrvatskim likovima (koji su u čakavskome imali kratki silazni naglasak). Slovo *u* je tu, naravno, suvišno (moglo bi ga se pripisati nekom mletačkom slagaru koji je znao da iza svakog *q* u svim njemu pristupačnim jezicima slijedi *u*). Tradicionalno rješenje (koje cilja na talijanski) ne vodi računa o tome da bi zapovijed izražena množinskim likom pridjeva u muškom rodu morala završavati na *-i*.

Upotrijebljena djela

- Anić, Vladimir - Goldstein, Ivo, *Rječnik stranih riječi*, Novi Liber, Zagreb, 1999.
- Bartoli, Matteo Giulio (2000.), *Il Dalmatico. Resti di un’antica lingua romanza parlata da Veglia a Ragusa e sua collocazione nella Romania appennino-balcanica* a cura di Aldo Duro, Roma, Istituto della Enciclopedia Italiana Battaglia, Salvatore (ur.) (1961.), *Grande dizionario della lingua italiana, I* - Torino, UTET.
- BIBLIA cum postillis ---> (de) Lyra (1489.). N. B. Marulićev osobni primjerak.
- BIBLIA SACRA iuxta vulgatam versionem ---> Gryson, (1994.)
- BIBLIJA ---> Kaštelan-Duda, (1968.)
- Bione, Cesare (1942.), *Vocabolario della lingua latina (Latino-italiano e Italiano-latino) per le scuole italiane*, Milano, Signorelli
- Bloch, Oscar - Wartburg, Walther von (1968.), *Dictionnaire etymologique de la langue française*, cinquième édition revue et augmentée par Walther von Wartburg, Paris, Presses Universitaires de France
- Borsetto, Luciana (2001.), *Libro di Mrko Marulić spalatino nel quale si contiene la storia della santa vedova Judita in versi croati composta come lei uccise il vojvoda Oloferne in mezzo al suo esercito e liberò il popolo di Israele da gran pericolo*, introduzione nota alla traduzione e bibliografia a cura di Luciana Borsetto, Milano, Hefti
- Cortelazzo, Manlio (1970.), *L’influsso linguistico greco a Venezia*, Bologna, Casa Editrice Prof. Riccardo Pàtron
- DELFI ---> Bloch - Wartburg (1968.)

- Devoto, Giacomo (1967.), *Avviamento alla etimologia italiana. Dizionario etimologico*, Firenze, Felice Le Monnier
- DISC ---> Sabatini - Coletti (1997.)
- ERHSJ ---> Skok (1971.-1974.)
- Folena, Gianfranco (1983.), "Le lingue della commedia e la commedia delle lingue", u: Benincà, Paola et al. (izd.), *Scritti linguistici in onore di Giovan Battista Pellegrini, II*, Pisa, Pacini Editore, 1485.-1513.
- Gabrić-Bagarić, Darija (2000.), "Das Wörterverzeichnis zur Kašić-Bibel", u: Kašić, II (2000.), 199-448.
- GDLI ---> Battaglia (1968.). N. B. Pošto je S. Battaglia umro 14. kolovoza 1971., njegov je uređivački rad, od sv. VII. dalje, nastavio Giorgio Barberi Squarotti. Zadnji (XXII). svezak trebao bi izaći krajem 2002. godine.
- HER - Anić, Vladimir et alii/aliae (izd.), *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, Zagreb, Novi Liber, 2002.
- KAŠIĆ ---> Rothe - Hannick (izd.) (1999.-2000.)
- Kaštelan, Jure - Duda, Bonaventura (gl. urednici) (1968.), *Biblija. Stari i Novi zavjet*, Zagreb, Stvarnost - HKD sv. Ćirila i Metoda.
- Gryson, Roger (ed.) (1994⁴.) *Biblija Sacra iuxta vulgatam versionem adiuvantivus B. Fischer et al. recensuit et brevi apparatu critico instruxit Robertus Weber (+)*. Editionem quartam emendatam cum sociis B. Fischer et al. prepravit Roger Gryson, Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft, 1994.
- Kolumbić ---> Marulić (2001.a)
- Kramer, Johannes - Kramer, Bärbel (1979.), *La filologia classica*, Bologna, Zanichelli.
- Lazard, Sylviane (1978.), "Les noms d'embarcation dans les monuments médiévaux de la côte adriatique de Ravenna à Ancône", *Bolletino dell' Atlante Linguistico Mediterraneo, 18-19 (1977.-1978.)*, Pisa, Giardini Editori e Stampatori, 39-55.
- Lučin ---> Marulić (2001.b)
- Lyra, Nicolaus de (1489.), *Biblia cum postillis, Venetiis*. B. Locatellus.
- Marcato, Carla (1982.), *Ricerche etimologiche sul lessico veneto. Rassegna critico bibliografica*, Padova, CLEUP (Cooperativa libreria editrice università di Padova)
- Marulić, Marko (1950.), *Judita*, s drvorezima i inicijalima iz drugog izdanja (1522.), Zagreb, Zora.

Marulić, Marko (1993.), *Pisni razlike*, Split, Književni krug

Marulić, Marko (2001.a), *Judita*, suvremeni prepjev, prepjevao i komentirao Nikica Kolumbić, Zagreb, Golden marketing

Marulić, Marko (2001.b), *Duhom do zvijezda*, priredio Bratislav Lučin, Zagreb, Mozaik knjiga

Menge, Hermann-Pertsch, Erich (Bearbeitung 1963. von Dr. E. Pertsch), *Langescheidts Taschenwörterbuch der lateinischen und deutschen Sprache. Erster Teil. Lateinisch-Deutsch*, Berlin-München-Zürich, Langescheidt.

Meyer-Lübke, Wilhelm (1935.), *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, Winter, 3. Auflage

Moguš, Milan (1993.), "Rječnik Marulićevih 'Pisni razlikih'", u: *Marulić, Marko* (1993.), 207-331.

Moguš, Milan (2001.), *Rječnik Marulićeve Judite*, U spomen 500. obljetnici završetka pisanja Marulićeve Judite i 480. obljetnici njezina tiskanja, Zagreb, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje

Paljetak, Luko (2002.), "Molitva suprotiva Turkom u kontekstu protuturskog otpora u Europi Marulićeva vremena i poslije njega", *Colloquia Maruliana XI, Radovi s međunarodnog skupa Marko Marulić, otac hrvatske književnosti, Split, 23-25 travnja 2001.*, 333-362.

REW ---> Meyer-Lübke (1935.)

Rohlf, Gerhard (1966.), *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti, Fonetica*, Torino, Giulio Einaudi Editore

Rohlf, Gerhard (1969.), *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti, Sintassi e formazione delle parole*, Torino, Giulio Einaudi Editore

Rothe, Hans - Hannick, Christian (izd.), *Biblia sacra. Versio Illyrica selecta, seu Declaratio Vulgatae Editionis Latinae. Bartholomaei Cassij Curictensis e Societate Iesu Professi, ac Sacerdotis Theologi. Ex mandato Sacrae Congregationis de propag: Fide. Anno 1625.* ediderunt Hans Rothe et Christian Hannick e codicibus manuscriptis transtulerunt Petar Bašić et Julije Derossi et Zlata Derossi curis elaboravit atque apparatus critico instruxit Petar Bašić, Paderborn-München-Wien-Zürich, Ferdinand Schönigh, 1999. (KAŠIĆ, I) - Isti (2000.), *Biblia sacra. Kommentare. Wörterverzeichnis* (KAŠIĆ, II).

Sabatini, Francesco - Coletti, Vittorio (1997.), *DISC. Dizionario Italiano Sabatini Coletti*, Firenze, Giunti.

Scardigli, Piergiuseppe - Gervasi, Teresa, (1978.), *Avviamento all'etimologia inglese e tedesca, Dizionario comparativo dell'elemento germanico comune ad entrambe le lingue*, Firenze, Felie Le Monnier.

Skok, Petar (1971.-1974.), *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, uredili akademici Mirko Deanović i Ljudevit Jonke, surađivao u predradnjama i priredio za tisak Valentin Putanec, I-IV, Zagreb, JAZU

Štefanić, Vjekoslav (1950.), "Tumač"; "Rječnik", u: Marulić, Marko (1950.), 101-129; 130-150.

Miscellae Marulianae

Riassunto

L'Autore cerca di spiegare tre enigmi etimologici, interessanti anche dal punto di vista semantico e della linguistica testuale (e non sono gli ultimi a spronare la curiosità degli studiosi che si interessano all'epopea *Judita* terminata da Marko Marulić il 22. aprile 1501. e pubblicata per la prima volta appena vent'anni dopo, Venezia, 1521. e alle altre sue opere scritte in croato). Si tratta di *plita* "rimboccatura sul sacco di panno proteggente una coperta da letto", *sandalj* "insieme di piccolo battelli da trasporto di forma piatta, dette in italiano *sandalo* s.m. (o sim.) (un termine coniato secondo ogni probabilità dal Poeta con il suffisso assai produttivo *-je* con la successiva caduta, "per amore della rima", della vocale finale *-e*) e della voce olofrastica *quitto!* spiegata dai glossatori precedenti come invito *al silenzio mentre l'Autore* vi identifica la voce dotta italiana *cito* "presto" la quale viene usata - qui nella funzione di similitudine fra un maestro che insegna in latino nelle elementari e un generale assiro (noto dalla Bibbia come Oloferne): ambidue incitano i loro "subalterni" esitanti a rispondere a una loro domanda (scolastica nel primo caso e strategico-politica nel secondo caso) per ragioni differenti (ignoranza vs. insipienza morale e intellettuale). La sua strana grafia potrebbe indicare che il Marulić non fosse del tutto ignaro delle future proposte erasmiane, volte al restauro della pronuncia classica del latino.

Benché il Marulić non fosse obbligato di seguire, nella sua epopea, tutti i particolari della narrazione biblica, il raccostamento fra essa, la versione che lui poteva trovare in una edizione veneziana della Bibbia (del 1489.) che gli apparteneva (e che conteneva un commento in parte linguistico all'incirca tre volte più esauriente del testo di tale bibbia) nonché i testi di tre altre bibbie (una in latino e due traduzioni in croato del 1536./1999., 92./1994. e 1968.) si è dimostrato utile non solo per chiarire certe incognite linguistiche in croato ma per comprendere "l'eroicizzazione" del suo discorso poetico. Direi infine che la seconda *crux etymologica* non proviene dalla *Judita* ma da una "preghiera antiturca" in croato, composta dal Marulić

dopo il 1517., ossia dopo l'annessione dello Stato Egiziano (Gerusalemme compresa) da parte dell'Impero Ottomano. La crociata invocata che si sperava fosse organizzata dal Papa non ebbe mai luogo (e così i battelli da trasporto napoletani invece di prender parte a uno sbarco nella delta del Nilo rimasero sui propri ormeggi).

Miscellae Marulianae

S u m m a r y

The writer attempts to explain three etymological puzzles, also interesting in view of semantics and textual linguistics (these not being the last puzzles that will arouse the curiosity of analysts interested in the epic *Judita*, which Marulić finished on April 22nd 1501 and which was published for the first time twenty years later in Venice in 1521, and in his other writings in Croatian). The words in question are *plita* (turn-up on a sack that protects bed cover), *sandalj* (a group of small flat transportation crafts, called *sandalo* in Italian, noun, m.g. or similar; the poet probably coined this word with the help of a very productive suffix – je, omitting in the next step – “for the love of the rhyme” – the ending vocal – e) and olophrastic word *quitto!*, interpreted by previous glossary writers as an appeal to be quiet, whereas the writer of this text recognizes it as the Italian word *cito* (quickly), used here within the comparison between the teacher lecturing in Latin in elementary school and Assyrian general (known as Holoferno in the Bible): both are encouraging their “subordinates”, who hesitate, to answer their question (in the first case school question, and in the other strategic-political) for different reasons (lack of knowledge versus moral and intellectual obtuseness). Its unusual penmanship could indicate that Marulić wasn’t totally ignorant of the future erasmic proposals aimed at renewing of classical pronunciation of the Latin language.

Although in his epic Marulić wasn’t obliged to follow the Biblical narration in detail, the comparison of his epic and the version he could have found in a Venetian publication of the Bible (from 1489) which he owned (which includes a comment, partly linguistical, about three times ampler than the Bible text itself), as well as of texts of three more Bibles (one in Latin and two translated in Croatian, from 1536/1999, 1592/1994 and 1968) proved useful not only for explanation of some linguistical unknowns in Croatian language, but also for understanding of “heroisation” of his poetical discourse. I’d like to add that the second *crux etymologica* doesn’t originate from *Judita*, but from one “anti-Turkish prayer” in Croatian, composed by Marulić after 1517, i.e. after the annexation of Egypt by the Ottoman Empire (including Jerusalem). The crusade to which the poem invites, hoping that it would be organized by the Pope, never happened (so the transportation vessels from Naples remained in their moorings, instead of taking part in disembarking in the Nile Delta).